

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

‘Drijf demonen uit!?’

Nabeschouwing op een congres 1

kerkelijk leven

Op vrijdag 4 april van dit jaar 2008 werd in Kampen door de Theologische Universiteit een eendaags congres georganiseerd over bevrijdingspastoraat onder de titel: ‘Drijf demonen uit!?’ De drie woorden van deze titel zijn ontleend aan Matteüs 10:8, waaraan de organisatoren van het congres het uitroepteken en het vraagteken hebben toegevoegd.

Inmiddels ligt het congres al twee maanden achter ons. In twee artikelen probeer ik een nabeschouwing te leveren, al zal dit eerste artikel voor een groot deel bestaan uit een nadere situering en inhoudelijke weergave van het congres.

P.W. van de Kamp ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - P.W. van de Kamp ‘Drijf demonen uit!’	643
<i>Meditatief</i> - T. Dijkema Het zal je vriend maar wezen	647
<i>Wandelen met God</i> - K. van den Geest Het Heilig Ambt	648
<i>Achtergronden</i> - M. Beute Katholiciteit en particulariteit	650
<i>Van binnen naar buiten</i> - A. de Snoo Reine, zuivere godsdienst...	652
<i>Meegelezen</i> - T. Groenveld Dakloos	654
<i>Synode impressie</i> - W. Tiekstra Indrukken van een synodelid (7)	656
<i>Uit de kerken</i>	
<i>Persberichten</i>	

In een persbericht, gedateerd januari 2008, werd het congres op de volgende manier omschreven: ‘Het congres gaat over de mogelijkheid van binding door de duivel en demonen en de bevrijding van die gebondenheid. Ook gaat het over de vraag in hoeverre psychiatrische ziektebeelden en verschijnselen van demonische gebondenheid elkaar overlappen. Er leven veel vragen rond bevrijdingspastoraat. Er zijn meningsverschillen onder christenen over het gebruik van deze vorm van pastoraat. Sommigen ontkennen dat geesten en demonen in onze postmoderne samenleving nog een rol zouden spelen. Anderen verbinden psychiatrische stoornissen direct aan demonische machten. Sommige kerken zien bevrijdingspastoraat als één van de opdrachten in Jezus’ evangelie. Tijdens het congres zal geprobeerd worden om een verantwoorde, contextuele visie op de macht van de duivel, zijn demonen en de bevrijding daarvan te vormen.’

Actualiteit

Dit persbericht laat iets zien van de actuele context waarin het congres werd georganiseerd. Er is sprake van een toenemende belangstelling voor bevrijdingspastoraat in orthodox-gereformeerde kerken. Er zijn ook predikanten binnen deze orthodox-gereformeerde kerken die bevrijdingspastoraat daadwerkelijk praktiseren, zoals o.a. bleek uit het (extra dikke) themanummer over bevrijdingspastoraat van het opinieblad *CV-Koers* van maart 2008, waarin overigens de welwillende openheid voor bevrijdingspastoraat sterker vertegenwoordigd was dan een meer kritische benadering.

De toenemende belangstelling voor bevrijdingspastoraat valt, als het gaat om het recente verleden, te documenteren met het Paascongres voor gereformeerde studenten van 2005 over geestelijke strijd ('Hard tegen hart'), waarbij het bevrijdingspastoraat redelijk uitvoerig aandacht kreeg (zie het PaCo-nummer van *Radix*, 31/3 van 2005). Verder wijs ik op een eerder congres in maart 2006, ook georganiseerd door de TU van Kampen, over het werk van de Heilige Geest ('Levend water'), waar dr. Mart-Jan Paul een workshop verzorgde over het werk van de Heilige Geest met betrekking tot genezing en bevrijding (zie de bundel *Levend water. Gereformeerd debat over charismatische vernieuwing*, 2007).

Hoe actueel (en splijtend!) het thema gebondenheid en bevrijding is, bleek trouwens toen een deel van de lezing van dr. Gerrit Glas op de 'day after' door het *Nederlands Dagblad* werd gepubliceerd (op zaterdag 5 april 2008). Zijn bijdrage lokte een stroom aan emotionele, instemmende en kritische reacties uit die pas enigszins stil viel na een reactieartikel van Glas in bovengenoemde krant van woensdag 23 april 2008.

Doelstelling

Wat beoogden de organisatoren eigenlijk met dit congres over bevrijdingspastoraat? Het persbericht bevatte een bondig geformuleerde doelstelling: 'Tijdens het congres zal geprobeerd worden om een verantwoorde, contextuele visie op de macht van de duivel, zijn demonen en de bevrijding daarvan te vormen.' In een wat uitgebreider voorbereidingsdocument werd over die visie ook nog gezegd: 'die past binnen het bijbels spreken zoals dat in het gereformeerd belijden onder woorden is gebracht.' De organisatoren hadden de doelstelling van het congres op onderdelen in concrete beschrijvingen uitgewerkt. Enkele vragen geef ik weer:

- We belijden dat de duivel niet ophoudt ons aan te vechten (zondag 52 HC). Duidelijk moet worden wat dat inhoudt en hoe ver de duivel daarin kan gaan. Hoe concreet en materieel en ook lokaliseerbaar zijn die aanvechtingen? Hoe ziet de macht van duivel en demonen er in werkelijkheid uit?
- Er moet duidelijkheid komen over de mogelijkheid van gebondenheid/binding. Moet dan gedacht worden aan zowel fysieke (pijnklachten, stemvorming enz.) als psychische verschijnselen (wanen, stemmen, angsten, enz.)? Of ook nog aan andere verschijnselen?
- Zijn psychiatrische ziektebeelden en binding/gebondenheid hetzelfde? Waar moet iemand met 'gebondenheidklachten' naar toe?
- Moet er een dienst van bevrijding komen in de kerk (bevrijdingspastoraat)? Maar wat wordt daarmee precies bedoeld? Op welke manier moet bevrijding een plek

krijgen in het pastoraat? Is het al niet aanwezig in de kerk (we bidden: 'verlos ons van de boze') en in het pastoraat van de kerk? Of (anderzijds) heeft het pastoraat zich te veel uitgeleverd aan de psychologie/psychiatrie en heeft de kerk de roep om bevrijdingspastoraat daarmee zelf opgeroepen?

Uitwerking

Het congres had een intensief elf-uur-durend dagprogramma en stond onder leiding van ds. Joost Smit. Er waren twee referaten (Van der Hoeven en Glas), steeds gevolgd door een co-referaat (van Paul en van mij). Deze vier bijdragen werden omlijst door interviews met het echtpaar Krielaart, verbonden aan het bevrijdingsteam van de Bethel-gemeente in Drachten (vrije baptisten), en met Wubbo Scholte, een psychotherapeut die in de praktijk van de hulpverlening te maken heeft gehad met demonie. Het programma werd afgesloten met een forum waarbij de congresdeelnemers en de sprekers met elkaar in gesprek gingen.

Om een indruk te geven van wat er tijdens het congres besproken is, geef ik een korte weergave van de bijdrage van de vier sprekers:

Van der Hoeven

Onder de titel 'Ga weg, satan!' heeft dr. Ton van der Hoeven (PKN-predikant van de Opstandingskerk in Voorburg) een beeld geschetst van het denken over geesten en demonen in de (huidige) postmoderne samenleving. In de (vroegere) moderne samenleving die gestempeld werd door de Verlichting (met een wereldbeeld van absolute zekerheden), was de duivel een onmogelijke figuur geworden die steeds duidelijker en openlijker werd genegeerd (waarvan de echo weerklinkt in de invloedrijke dogmatiek van Berkhof). Inderdaad, de duivel ging weg. In de postmoderne samenleving heeft een culturele transformatie plaatsgevonden en daarbij hoort dat mensen onbekommerd religieus zijn. Dat betekent overigens niet dat het kerkelijk christendom herleeft. Het religieuze levensgevoel richt zich juist op iets in plaats van op Iemand. Van der Hoeven liet via (voor-)beelden een drietal seculiere duivelsbeelden zien: de speelduivel (mensen spelen met de duivel: speelgoed voor alle leeftijden), de sloopduivel (bepaalde mensen of groepen worden onmenselijk: gedemoniseerd) en de zinduivel (de duivel helpt bij zingeving; bijvoorbeeld als 9-11-duivel). Inderdaad, de duivel is gebleven.

Op basis van het bijbels getuigenis kun je niet om de werkelijkheid van de Boze heen. Geloof is een vorm van meerdimensionaal zien en leven, ook als het goed en kwaad betreft. Maar de duivel zal juist daar zijn waar hij onzichtbaar is. Naast en tegenover het postmodernistische levensgevoel staat de opkomst van het fundamentalisme, met als christelijke exponent de sterke mondiale groei van het evangelicalisme. De evangelicalen hebben duivel en demonen weer serieus genomen en de dienst der bevrijding opnieuw op de agenda gezet. Dan gaat het over het ontmaskeren en bestrijden van kwade machten in de politiek, de structuren, de cultuur, de samenleving (macroniveau) en het ontmaskeren en bestrijden van demonen, persoonlijke gebondenheid en bezetenheid (microniveau). Volgens Van der Hoeven voelt dat bestrijden en uitdrijven van persoonlijke demonen (de kern van iedere vorm van bevrijdingspastoraat) zelfs binnen een fundamenteel christelijk referentiekader problematisch

aan. Want behalve speciale gaven en methoden zijn ook kennis en onderscheidingsvermogen noodzakelijk. Daarom is het zinvol om ook over een tegood van de Verlichting te spreken: laten we waken voor nieuwe wanen, gekte en schade. Maar laten we intussen niet vergeten dat de grootste truc van de duivel is om ons te laten geloven dat hij niet bestaat. Inderdaad, dat hij weggegaan zou zijn.

Paul

Het co-referaat van dr. Mart-Jan Paul (o.a. docent aan de Christelijke Hogeschool Ede) bij het referaat van Van der Hoeven was onderverdeeld in drie onderdelen. In het eerste onderdeel ging Paul nader in op het betoog van Van der Hoeven, in het tweede onderdeel reageerde hij vooral op een artikel van dr. Erik de Boer in het boek *Geestrijk leven* uit 2006 ('In dienst van de Bevrijder') en in het derde onderdeel kwam hij met extra aandachtspunten die van belang zijn. Op dat tweede onderdeel kom ik nog terug in het volgende artikel. Het gaat me nu vooral om de kritische reactie op Van der Hoeven en om die extra aandachtspunten.

Het belangrijkste kritiekpunt van Paul is dat het te beperkt is om de hernieuwde aandacht voor het bevrijdingspastoraat toe te schrijven aan de opkomst van het fundamentalisme en het evangelicalisme, zoals Van der Hoeven doet. Volgens hem kende het fundamentalisme in christelijke kring geen aandacht voor het exorcisme. Dat heeft te maken met het calvinisme, waarin grote nadruk wordt gelegd op de overwinning die door Christus is behaald en waardoor tegenkrachten overwonnen zijn. De noodzaak van bevrijdingspastoraat heeft vooral te maken met het opkomende occultisme (en satanisme). Met andere woorden: er vond een verschuiving van de fronten plaats: niet meer slechts binnenkerkelijke problemen (zoals in de tijd van de Reformatie), maar toeneemend heidendom.

Paul stemde Van der Hoeven toe dat op dit moeilijke gebied kennis en onderscheidingsvermogen noodzakelijk zijn om fouten te voorkomen. Maar de vragen naar het realiteitsgehalte van de satanische beïnvloeding blijven. Niet alles kan toegeschreven worden aan een speeldiivel. In het derde onderdeel van zijn co-referaat benoemde Paul enkele belangrijke aandachtspunten in verband met bevrijdingspastoraat. Zo bepleitte hij op basis van werkverslagen van de zendeling John L. Nevius (negentiende eeuw) en van het werk van (de theologen) Kurt Koch en Peter Horrobin een wisselwerking van theorie en praktijk, temeer daar allerlei praktijksituaties uiteindelijk alleen maar wetenschappelijk verklaard kunnen worden op grond van het referentiekader dat de Bijbel zelf biedt. Ten slotte vond Paul dat het vraagteken in de titel van het congres weggelaten kon worden. Christus' werk staat garant voor de realiteit van de overwinning over demonische machten.

Glas

Aan dr. Gerrit Glas (o.a. opleider psychiatrie aan de Zwolse Poort) was gevraagd om een bijdrage te leveren vanuit de psychiatrie. Dat heeft hij ook gedaan, zoals de titel van zijn bijdrage laat zien: 'Misplaatste concreetheid: psychopathologische en filosofische aspecten van 'het demonische'.

Glas begon met een pleidooi voor een open werkelijkheidsopvatting, waarvan de geestelijke dimensie integraal deel uitmaakt. Daarbij wees hij er meteen op dat de geestelijke werkelijkheid alleen toegankelijk is via het geloof

en dat elke poging tot systematisering van de godservaring en van de omgang met het kwaad het risico loopt langs zijn doel te schieten.

Het bevrijdingspastoraat gaat een stuk verder dan een gebed om inzicht, verlossing en heling.

1 In de eerste plaats verschilt het gebed om bevrijding van het gebed om genezing hierin dat het zich expliciet richt op bevrijding van kwade machten. Die kwade machten worden geacht min of meer concreet aanwijsbaar te zijn en zelfs aangesproken te kunnen worden.

2 Een tweede verschil betreft het motief. Het gaat in het bevrijdingspastoraat uitdrukkelijk om bevrijding: bezet gebied moet worden teruggewonnen, de metaforen zijn ontleend aan de strijd, aan de oorlog. Het 'gewone' gebed om genezing is in een aantal opzichten veel terughoudender. Bovendien plaatst het gebed om genezing de ziekte in het perspectief van Gods plan met mensen en met de wereld. God verschijnt hier vooral als vader. Deze vader doet soms onbegrijpelijke dingen, maar heeft daarin toch altijd het beste met mensen voor. Het gebed om bevrijding is veel dwingender.

3 Een derde verschil is dat er in het bevrijdingspastoraat sprake is van een zeker ritueel, een bepaalde te volgen procedure. Ik heb het nu niet meer alleen over het gebed, maar over bijeenkomsten waarin de eigenlijke bevrijding plaatsvindt, meestal door een klein team.

Glas vertelde dat hij in toenemende mate problemen heeft met de hele gedachtegang achter en vooral de praktische beoefening van het bevrijdingspastoraat.

Die problemen zijn van drieërlei aard.

1 Het eerste punt betreft het thema schuld. In veel van de voorbeelden van bevrijdingspastoraat waarmee hij te maken heeft gekregen, is het voor hem veel minder of zelfs helemaal niet duidelijk of er sprake is van schuld en toegeven aan de macht van de boze.

2 Het tweede bezwaar is van theologisch-filosofische aard. De gedachtegang waarop het bevrijdingspastoraat is gestoeld, gaat uit van een misplaatst soort concreetheid. Het kwaad is aanwijsbaar en materialiseert zich - het krijgt als het ware substantie, in demonen. Glas zou in dit verband willen spreken van de mythe van de misplaatste concreetheid. Het kwaad is een geestelijke realiteit. Het is soms mogelijk manifestaties van het kwaad concreet te benoemen (seriemoordenaar, kampbeul). Maar tegelijk moeten we voorzichtig zijn. Het kwaad gedijt juist daar waar mensen zich een bepaalde schuld inbeelden of andersom, waar zij tegen een ingebeelde schuld het gevecht aangaan.

3 Het derde punt betreft het quasi-therapeutische karakter van het bevrijdingspastoraat: het is geen psychotherapie, daarvoor is het ook te dwingerig, maar het heeft wel het stapsgewijze van psychotherapie. Het is een interventie op het terrein van de geestelijke wereld. Maar zijn wij wel in staat om in de geestelijke wereld te 'intervenieren'? Ontsnapt de geestelijke werkelijkheid niet ten diepste aan menselijke beheersing? Getuigt het niet van overmoed en een gebrekkig zicht op het wezen van het kwaad als men meent het kwaad 'te kunnen opruimen'? Zou God in zijn bevrijdende acties werkelijk afhankelijk zijn van ons vermogen om het kwaad te lokaliseren en in hokjes te plaatsen en te benoemen? Waarom zou God niet in actie komen bij het eenvoudige gebed om genezing en waarom zou Hij dit wel doen als het kwaad eerst in behapbare brokken voor Zijn troon wordt neergelegd?

De misplaatste concreetheid in het spreken over God leidt

volgens Glas tot afplatting van het godsbeeld. Hij ziet die afplatting vooral in de verregaande psychologisering en therapeutisering van de relatie met God: God als Degene die mij helemaal begrijpt en tegen Wie ik alles kan zeggen. Het past allemaal zo in onze tijd waarin alles beschikbaar, consumeerbaar en voorhanden moet zijn. Maar wat Glas in het gereformeerde geloof steeds meer ging waarderen, is juist het accent op Gods verhevenheid, Zijn anders-zijn, Zijn niet-beschikbaarheid. Wij kunnen Hem en ook onze relatie met Hem niet op onze maat snijden.

Van de Kamp

Zelf heb ik in een co-referaat bij de toespraak van dr. Gerrit Glas drie gesprekspunten aan de orde gesteld.

1 Ik stemde in met het pleidooi van Glas voor een open werkelijkheidsopvatting: geen gesloten materialistisch wereldbeeld, maar een open wereldbeeld waarvan de geestelijke dimensie integraal deel uitmaakt. Zo'n open wereldbeeld geeft ruimte om iemand vanuit theologie en psychiatrie te 'observeren'. In het pastoraat gaat het erom dat beide invalshoeken geïntegreerd worden. Dat wil zeggen: een psychiatrische analyse van 'gebondenheid' sluit een theologische typering niet uit, net zoals een pastoraal-theologische benadering (gebed) een psychiatrische behandeling (therapie, medicatie) niet uitsluit. Als ik vanuit de psychiatrie constateer dat iemand last heeft van stemverdraaiing, wanen of angsten, heb ik daarmee nog niet gezegd dat er in iemands leven geen sprake is van demonische macht. Het een sluit het ander niet uit en beiden kunnen tegelijkertijd waar zijn.

2 Ik heb in de lijn van de bijdrage van Glas ook het klassieke argument van de gereformeerde theologie tegen duiveluitdrijving in heroverweging gegeven: geef de duivel niet te veel eer (en aandacht) want Christus heeft door zijn dood en opstanding de duivel overwonnen. Mijn kritische vraag was of in het kader van bevrijdingspastoraat uiteindelijk praktisch gezien niet te veel over de verliezende duivel en te weinig over de winnende Christus gesproken wordt.

3 Glas noemde in zijn bijdrage het verschil tussen het gebed in het pastoraat om verlossing en heling en het gebed in het bevrijdingspastoraat om bevrijding. Daarbij aansluitend heb ik ervoor gepleit om het gebed om bevrijding van diivelse aanvechting een plek te (blijven) geven in het geheel van het pastoraat (vooral als

onderdeel van de zogenaamde functie 'helen': een doelstelling van pastoraat die erop gericht is dat mensen een nieuw evenwicht vinden na een periode waarin ze geestelijk uit balans waren).

Ik ben geëindigd met Efeziërs 4:27 (over preventief pastoraat): *Geef de duivel geen kans.*

Impressies

Bovenstaande weergave laat zien dat de meningsverschillen tijdens het congres nogal fors waren. Het afsluitende forum op de avond van het congres liet die verschillen ook zien. Dat is in elk geval een duidelijke uitkomst van het congres: vanuit de gedeelde overtuiging over de realiteit van het bestaan van de duivel wordt er verschillend gedacht over demonische gebondenheid en over de bevrijding daarvan. Voor veel deelnemers heeft het congres bijgedragen aan hun bezinning op het thema gebondenheid en bevrijding, maar dat betekent niet dat er een eensluidende visie is gevormd. Als pluspunt noteer ik dat de verschillende visies wel met elkaar in gesprek gingen, hoewel de echte 'bevlogen' bevrijdingspastores zich niet echt hebben laten horen tijdens het congres. Ik denk ook dat het congres eraan bijgedragen heeft om verschillende professies (pastores en psychosociale hulpverleners) met elkaar in gesprek te brengen. Ook is duidelijk geworden dat de aandacht voor bevrijdingspastoraat past bij de sfeer en de context van de postmoderne samenleving.

Maar er zijn ook minpunten te noteren. Er was toch nog veel onduidelijkheid over de definities van bevrijdingspastoraat, van het 'demonische', van demonische gebondenheid enz. Dat leidde ertoe dat mensen nogal eens langs elkaar heen praatten. Waarschijnlijk heeft het ook te lang geduurd voordat er debat mogelijk werd ('s avonds met de sprekers, aan het eind van de middag als congresdeelnemers via de 'open space' discussie). Ook voorvragen betreffende het mensbeeld van de verschillende visies zijn te weinig aan bod gekomen.

Het is leerzaam om de plus- en minpunten van zo'n congres op een rij te zetten. Daardoor wordt ook duidelijk waar de vragen liggen en waar verdere bezinning nodig is. Over die (theologische) agenda gaat het volgende artikel.

Dr. Peter van de Kamp is universitair docent praktische theologie aan de Theologische Universiteit in Kampen.

Het zal je vriend maar wezen

Job 4:31

T. Dijkema ■

Waarover spreken mannen? Over computers, auto's, voetbal.

Maar waarover spreken Jobs vrienden? Hun thema is serieuzer. Ze gaan diep in op het thema lijden en schuld. De peilloze ellende van Job - hij is alles kwijt, tot en met zijn vrouw - is in het gesprek van deze vrienden volop aan de orde. Maar de wijze waarop de drie mannen over hun vriend en broeder Job oordelen is hard. Eén visie verbindt hen: Job, je moet je leed wel aan jezelf te wijten hebben. Ergens zal bij jou wel een onbeleden schuld zitten. Deze mannen huldigen een gladde, overzichtelijke theologie: God belooft de goeden en bestraft de kwaden. Het is de theologie die ook de leerlingen van Jezus kenden - en zij niet alleen - toen zij aan Jezus hun vraag stelden over een blindgeborene: of hijzelf of zijn ouders hebben gezondigd (Johannes 9). Deze opvatting heeft het voordeel van het gemak en de overzichtelijkheid. Maar ze is tegelijk hard en onpersoonlijk.

Job herkent zich absoluut niet in het beeld dat zijn vrienden van hem hebben. "Ik ben onschuldig" - hij wordt niet moe het keer op keer te herhalen. Wat er uit springt, is in hoofdstuk 31 zijn zelfgetuigenis. Een aanhaling daaruit: "Als mijn hart zich door een vrouw heeft laten lokken en ik geloerd heb bij mijn buurmans deur" (31:9). Vergelijk dat eens met David... Of neem hoofdstuk 13:15-19 - "Ik zal mij verdedigen, mijn zaak uiteen zetten; mijn gelijk valt niet te betwisten." Of: "Ik wil mijn zaak aan God voorleggen" (23:4). Of: "Tot aan mijn dood houd ik mijn onschuld staande (27:5)."

Maar komt Job hiermee weg? Hoe kan een mens tegenover God een weerwoord hebben? Job twist, worstelt met zijn God. God is voor hem zo verheven, zo ongenaakbaar - is er willekeur bij Hem? Geladen zijn al Jobs woorden. Tegenover de gladheid en braafheid van de vrienden is zijn spreken rauw. Je schrikt ervan: kun je dat alles zomaar zeggen over God?

God is niet te doorgronden. Als je de dood in de ogen kijkt of staat bij de brokstukken van je bestaan blijft er een raadsel, een onopgeloste spanning. Hoe sta ik ooit voor God in mijn recht? Was er maar een scheidsrechter tussen God en mij, verzucht Job. Mijn vrienden helpen me niet verder - dus God, wees zelf borg voor mij. (Tussen haakjes: hier bevat het boek Job bouwstenen voor de latere leer van de plaatsvervangende.)

Wat Job nog niet wist, weten wij. Inderdaad, God trad op als borg. Die borg is Jezus Christus. De Bijbel bericht ons over zijn leven, zijn lijden. Hoe Hij alle heerlijkheid aflegde en niets, niets overhield. Mijn God, waarom hebt u mij verlaten?, schreeuwt Hij uit. Onze verlatenheid neemt Hij op zich.

Ergens heeft Job een blinde vlek. Hij spreekt wel veel over zijn recht, maar het woord zonde neemt hij amper in de mond. Nu wil ik mij niet scharen in het koor van de vrienden die alleen maar in zonde en vergelding konden denken. Maar wel is ons spreken over nood en gebrokenheid en raadselachtigheid onvolledig als wij het woord zonde niet gebruiken. Tegelijk laat God ons door Christus zien dat Hij de schuld wegdraagt en de angel van de zonde uit onze nood wegtrekt. Ons spreken over deze dingen zal nooit volledig zijn. Er blijft een raadsel. Maar dan kun je beter vertwijfeld in beroep gaan bij God, bij Jezus, dan zwichten voor slechte redeneringen van mensen.

Ds. Tiemen Dijkema is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zoetermeer.

Het Heilig Ambt

wandelen met God

Er worden deze weken weer nieuwe ploegen ouderlingen en diakenen geïnstalleerd. Feest in de kerk: mannen die zich zo in Gods dienst willen stellen. Wie dat wil, mag wel een beetje geëerd en geprezen worden. Toch? Of zit er soms ook veel vlees en wereld bij?

K. van den Geest ■

Hoog en heilig

Het ambt wordt gezien als hoog en heilig. Lees je 1 Timotheus 3, dan zinkt je de moed in de schoenen: wie zal er gevonden worden, die... Een opziener moet zijn (daar gaat-ie): onberispelijk, sober, bezonnen, gematigd, gastvrij, een goede leraar. Niet veel drinkend, niet driftig, vredelievend, vriendelijk, niet geldzuchtig. Zijn gezin goed leiden, iemand met een goede reputatie buiten de gemeente. En een diaken: iemand die zich waardig gedraagt, oprecht is, niet veel drinkt, niet hebzuchtig.

zo berusten we in gezamenlijke onmacht

Het is niet eenvoudig zulke mensen te vinden, zo blijkt. Steeds meer kerkenraden kampen met blijvende vacatures, kunnen geen dubbel-tallen kandideren, menen over te moeten gaan tot benoemen. Het verdient allemaal geen schoonheidsprijs. Het heeft soms iets weg van een poging nog weer een paar druppels sap te persen uit al uitgeknepen sinaasappels. Niet het erkennen van de gaven maar het bezetten van de lege stoelen wordt het (minder verheven) doel. En bij benoemingen heeft de gemeente al helemaal geen keus: ook niet om desgewenst nee te zeggen tegen een kandidaat, als je iemand minder geschikt acht of om welke reden ook liever niet als ambtsdrager ziet.

Of moeten we niet zulke hoge eisen stellen? Maar dat doet Paulus toch in 1 Timotheus 3 wel! Zijn eisen liegen er niet om. Je zou zelfs bijna zeggen: wie kan hier aan voldoen? En dat is dan ook de reactie vaak: ik niet. Maar, gelukkig bijna, niemand voldoet hier toch aan! Dus geen nood: we zijn allemaal maar goedwillende amateurs, toch? Wel een hoge standaard, maar geen mens die die hoogten haalt. En zo berusten we in gezamenlijke onmacht. Of: obligate nederigheid?

Want laten we dan ook wat minder van die grote woorden spreken als het over het Ambt gaat. Sommige ambtsdragers (vooral ouderlin-

gen?) hebben daar een handje van en schrijven het woord ambt kennelijk met een hoofdletter: het Heilig Ambt. We vinden het een hoge roeping: 'door de gemeente gekozen en zo door God zelf geroepen...' En we voelen ons bovendien zo heel erg verantwoordelijk: leiding geven aan de gemeente, zorgen dat alles in vrede en met goede orde verloopt, erop aangesproken worden als er dingen fout lopen, dat is allemaal niet niks! Kerkenraden bestaan uit mannen. En die kunnen heel gewichtig doen, zich heel belangrijk voelen. En niet ieder is gezegend met een dosis gezonde zelfreflectie of zelfreflectie. Het is allemaal vooral erg zwaar en ernstig en gewichtig.

Geen wonder, dat er heel wat bedanken voor die eer. Zoek een ander, mij is dit te zwaar. Wie kan hier aan voldoen?

Zwaar en ernstig?

Maar klopt dit plaatje wel? Als Paulus in 1 Timotheus 3 deze 'eisen' formuleert, zijn die eisen dan echt zo hoog, dat je moet zeggen: voor mij té hoog? Onberispelijk. Je kunt zeggen: niemand is dat, niemand kan dat zijn, niemand hoeft dat dus ook te zijn. Is dat zo? Kijk dan eens naar het vervolg: de man van één vrouw. De meesten zijn getrouwd, en een ambtsdrager met meer dan één vrouw heb ik nog nooit meegemaakt. Maar ja, mannen die het met de huwelijksmoraal niet zo nauw nemen, die zetten we dan ook niet op tal! Wat moet dit criterium dan hier?

Nou, verplaats je even in die tijd. Timotheus is een evangelist, door Paulus aangesteld om zijn werk van kerkplanting voort te zetten, de nieuw gestichte kerk te laten groeien naar een volwassen geloofs-, christen- en gemeentelven. Maar er waren in die zendingskerken nog heel wat pasbekeerden, mensen die nog een hele weg van levensheiliging moesten gaan doormaken. Sommigen hadden inderdaad meerdere vrouwen. Tja, zo iemand moet je dan niet hebben als ouderling, die een voorbeeld voor de kudde moet zijn.

En dat geldt van meer zaken wat betreft levensstijl: geen overmatige drinker, geen mannen

met ontspoorde gezinnen, geen pasbekeerden, geen mensen met nog een slechte reputatie. Geen mensen, kortom, die nog maar net christen zijn geworden, die nog bezig zijn zich uit hun oude leven zonder God los te maken en te leren wat het betekent om Christus te volgen, Gods geboden te leren doen in je leven. De mensen die Timotheus moet zoeken, dat moeten volwassen gelovigen zijn. Dat moeten echte christenen zijn, mensen met al een rijper geloofsleven. En als je het zo bekijkt, moet je dan zeggen dat dat zo bijzonder is, zo ontzettend hoog? Eigenlijk niet: het gaat om 'gewone christenen'. Of moeten het toch mensen zijn, die zich onderscheiden?

Nee, het gaat hier inderdaad om 'gewone' christenen. Alleen, mag het bij ambtsdragers dan net even een onsje meer zijn? Zodat ze zich *als christen* net iets meer onderscheiden? Die juist als 'man Gods' anderen kunnen inspireren? Ja, daar gaat het om: christen zijn is sinds Gods Zoon mens werd niet meer iets wat zo hoog is, dat het onbereikbaar is voor gewone mensen. Het klinkt misschien vreemd, maar dankzij Hem mag je toch zeggen: als Hij het kon, dan kan ik het ook... Want dat betekent zijn menswording: heiligheid, liefde, gehoorzaamheid niet langer buiten ons bereik! Jezus geeft ons een voorbeeld om na te volgen, een model om naar toe te groeien, door de kracht van zijn Geest. Iemand die het ons voordeed: gewoon christen, Christusmens, zijn. Jezus legt de lat niet zo hoog, dat je teleurgesteld moet afhaken: onbereikbaar ideaal, frustrerende hoogte, om als een berg tegen op te zien...

En tegelijk: zijn heilige leven is ook hoog. Hij is Gods Zoon, daarmee geeft Hij ons een model, een richtlijn, iets om naar te streven, voor te vechten, om te bidden. Zo houdt Hij ons zeker een hoge norm voor! Jezus geeft ons geen gerieflijk leventje, om lekker in de kussens achterover te leunen! Bij Hem krijg je geen crisisloos leven, bij Hem geen christenen zonder dat het mes in je vlees gezet wordt. Bij Hem moet je klein worden en door de knieën gaan, je laten leiden door de Geest van Jezus om een nieuwe schepping te worden.

Dienaren

Wat voor mensen zoekt Jezus dus? Nou, mensen die onberispelijk zijn: doordat ze zich niet langer *voordoen* als betere mensen, maar doordat ze gewoon oprecht zijn. Mensen die hun zonden en gebreken kennen en bij het kruis brengen. Die daar ook voor uit komen, zich niet achter hun 'ambt' verschuilen, maar hun ware gezicht kunnen laten zien. Bestaan er onberispelijke zondaren? Ja: mensen die hun fouten erkennen, hun misstappen belijden

(Jak. 5:16a: vergeten tekst). Niet obligaats, maar echt en oprecht.

Man van één vrouw: dus geen internetseksverslaafde? Nee, behalve als hij er eerlijk met zijn vrouw over spreekt en hulp zoekt om met zijn zucht te leren omgaan. Sober, bezonnen, gematigd: dus geen Bourgondiër? Nee, tenzij hij tijden en gelegenheden kent, zijn genieten kan matigen. Ooit maakte ik mee, dat de jenever koud stond voor de ouderling die op huis-

als Hij het kon, dan kan ik het ook...

bezoek kwam. Een dienaar drinkt niet in de Baas Zijn tijd, zou ik zeggen. Of heb dan in ieder geval geen grote praat meer over jongeren die uitgaan.

Een goede leraar: dus een les-lezer? Nee dus, maar iemand die zo wijs is te luisteren en die zijn spreken weet te kiezen. Geen veelrinker, driftkikker of geldwolf? Nee, tenzij hij zijn strijd om zichzelf te beheersen voert *en* laat zien. Ook door zo eerlijk te zijn zijn excuses te maken als het mis ging. Zulke mensen kun je hebben. Vredelievend en vriendelijk? Ja, dat zeker ten allen tijde! Iemand die zijn gezin kan leiden: dus niet iemand die het in de soep laat lopen? Nee, wel als hij hulp en steun daarin toelaat en die niet autoritair van de hand wijst. Geen pasbekeerde? Nee, tenminste niet iemand die nog geen volwassen geloof heeft. Iemand met een goede reputatie? Ja, als die reputatie maar niet is dat hij op zondag naar de kerk gaat en door de week een ander iemand lijkt te zijn. Voor diakenen ligt het eigenlijk allemaal niet anders. Geen verschil tussen de mannen die opziener en die diaken moeten zijn. Want: Christusmensen, dienaren, mensen in wie oprechtheid en echtheid wonen. Kortom: niks bijzonders eigenlijk...

Of toch wel? Hoeveel hebben we er daarvan in de gemeente? Toch niet zo veel, gezien de moeite om de vacatures vervuld te krijgen? Als dat zo is, dan kun je die moeite niet langer maskeren achter de werkdruk en de vele verantwoordelijkheden van mensen in onze drukke en hectische tijd. Dan is er een andere crisis: een crisis in de harten... Dan moeten we ons buigen, op de knieën: Heer, kom ons kleingeloof, onze geestelijke middelmatigheid te hulp! Kom, Schepper, Geest, woon in uw kerk! Maak van ons gewoon nederige *dienaren*. Als de Zoon des Mensen, die kwam, niet om te heersen maar om te dienen.

Ds. Klaas van den Geest is predikant van de Gereformeerde Kerk te Hengelo.

Katholiciteit en particulariteit

Praag 30 april-4 mei 2008

Terwijl in Nederland het nationale feest van Koninginnedag langzaam op gang begint te komen, reis ik samen met professor Barend Kamphuis en professor Van der Pol en twee studenten af naar Praag, stad van duizend torens. Daar wordt een conferentie gehouden van de protestantse theologische faculteiten in Centraal- en Oost-Europa en Nederland.

M. Beute ■

De conferenties die tweejaarlijks worden gehouden zijn de vrucht van het samenvoegen van diverse samenwerkingsverbanden die al bestonden - en vooral na 1989 zijn geïntensiveerd - tussen de verschillende Nederlandse theologische faculteiten en de faculteiten van Budapest, Cluj, Debrecen, Bratislava, Komárno, Wenen en Praag. Op de conferenties die tot nu toe zijn gehouden, stonden steeds thema's centraal die cirkelen rondom de vraag naar beoefening van theologie in een bepaalde context. En dat juist die vraag opkomt, is begrijpelijk tegen de achtergrond van de verschillende contexten waarin theologie in oost en west bedreven wordt. Vanuit de verschillende theologische disciplines wordt dan het conferentiethema verkend. Deze interdisciplinaire aanpak is erg stimulerend. Het thema voor de conferentie van 2008 is: 'Christelijke tradities tussen katholiciteit en particulariteit'.

Belang

Juist in een tijd waarin globalisering toeneemt, nemen ook de vragen rondom katholiciteit en particulariteit toe. En wellicht waren we ons altijd wel bewust dat er aan de andere kant van de wereld mensen zijn die op een heel

pas in de ontmoeting met die mensen komen de vragen op

andere manier vorm geven aan het christelijke geloof. Maar pas in de ontmoeting met die mensen komen de vragen op: wat is nu het universele dat ons bindt? Is dat de grootste gemene deler? En waarin kunnen we verschillen? Diezelfde vraag is uiterst actueel in het oecumenische gesprek tussen kerken in verschillende werelddelen, maar ook binnen de kerkelijke verdeeldheid in Nederland. Waarin laten we elkaar vrij en waarover moeten we het eens zijn?

En ook het postmoderne levensgevoel heeft eraan bijgedragen dat binnen de eigen kerkelijke context dezelfde vragen opkomen, zonder dat er ontmoeting met mensen uit andere werelddelen hoeft plaats te vinden. Al met al een uiterst actueel thema.

Morgengebed

Iedere morgen van de conferentie begint met een 'morning prayer'. De deelnemers verzamelen zich in een kerkje vlakbij de theologische faculteit. Iemand leest een schriftgedeelte, doet een meditatie, we zingen samen en er wordt gebeden. Iedere dag wordt het gebed afgesloten met een gezamenlijk 'Onze Vader'. Op dat moment voel ik mij verbonden met al die verschillende mensen. Ieder worstelt in zijn/haar eigen context met theologische vragen rondom het verstaanbaar maken van het evangelie van Christus. Daarin gaan we, mee door de context waarin we werken, verschillende wegen. Toch wil ieder gehoorzamen aan Christus en van hem leren hoe te bidden. Het is een uiting van iets universeels, iets katholieks: het gezamenlijk, hardop bidden van het 'Onze Vader'. Tegelijkertijd hoor ik ieder persoon het gebed bidden in de eigen taal. En dat is direct het particuliere, het eigene van mensen onderling. In een notendop het thema van de conferentie. Hoe universeel het 'Onze Vader' wellicht is, alleen taal al laat zien dat het niet zonder het particuliere kan. Het gebed dat Jezus ons heeft geleerd, wordt altijd door iemand, ergens, op een bepaald moment en onder bepaalde omstandigheden gebeden. Daarmee wordt direct al duidelijk dat we universaliteit en particulariteit niet tegen elkaar kunnen uitspelen of dat we de spanning tussen beide naar een van de beide zijden kunnen oplossen.

Binnen de Bijbel

Dat blijkt al direct in de eerste bijdrage van het congres (Martin Prudký; oudtestamenticus Praag). In het eerste bijbelboek maakt God, Schepper van hemel en aarde, zichzelf bekend aan Abraham en gaat met hem mee. Hij verbindt zijn naam aan die van Abraham en dan zegt hij tegen hem: *Trek weg uit je land, verlaat je familie, verlaat ook je naaste verwanten, en ga naar het land dat ik je zal wijzen. Ik zal je tot een groot volk maken, ik zal je zegenen, ik zal je aanzien geven, een bron van zegen zul je zijn. Ik zal zegenen wie jou zegenen, wie jou bespot, zal ik vervloeken. Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij [óf: Door jou zullen alle volken op aarde gezegend worden]* (Gen. 12:1-3). De geschiedenis van het volk Israël die hier

begint, is een particuliere geschiedenis: een nomadenvolk dat via omzwervingen uiteindelijk in Kanaän terecht komt. En tegelijk heeft die geschiedenis een universele betekenis, want dat is de weg die God kiest voor zijn heil. Uit het volk Israël komt Jezus Christus voort: een Joodse man, geboren in Nazaret. En vanuit een kleine joodse sekte ontstaat een wereldwijde kerk. Eén die stierf voor allen. De unieke, particuliere Jezus die universele betekenis heeft. Dat betekent dat particulariteit niet alleen maar als een moeilijk te overkomen probleem moet worden beschouwd. Het is ook iets waar in Jezus Christus ruimte voor is. Juist in hem worden particulariteit en universaliteit verzoend. Dat is de weg waarlangs God werkt. Nadenken over universaliteit betekent niet het einde van alle particulariteit, want juist in de bijbelse geschiedenis leren we zien dat universaliteit niet alleen maar een generaliserende tendens is, maar ook gestalte krijgt in het unieke van het particuliere.

Verschillen

Ondertussen kan de vraag naar hoe om te gaan met verschil opborrelen. Een van de bijdragen (Frank van der Pol; kerkhistoricus Kampen) ging over een manuscript uit het begin van de 17^e eeuw waarin wordt nagedacht over de verzoening die nodig is tussen de gescheiden optrekkende Calvinisten en Lutheranen. Hoe kunnen we komen tot een algemene overeenstemming van de hele internationale protestantse christenheid? Het doel van het gesprek dat gevoerd moet worden, volgens de auteur van het manuscript, is het komen tot eenheid en vrede. De methode die hij voorstelt, komt erop neer dat beide partijen proberen voortgang te boeken door elkaar te ontmoeten in onderling gesprek. Er moet niet direct een 'overrulende' synode-uitspraak gedaan worden, maar op een inductieve manier moet gezocht worden naar eenheid. Wellicht dat de tegenstellingen die bestaan niet tot op de bodem kunnen worden verhelderd, maar het compromis dat op deze wijze tot stand komt, is heel wat waardevoller dan het elkaar wederzijds verketteren. Opvallend is dat de auteur vervolgens de *Confessio Augustana* als een mogelijk bindmiddel voorstelt. Deze greep naar een Lutherse belijdenistekst roept de vraag op naar welke ruimte de schrijver precies biedt voor dialoog. Uit deze voorzet voor de wezenseigene zoektocht van de kerk naar eenheid kan geleerd worden dat wederzijdse verschillen realistisch bekeken moeten worden. Tegelijk blijkt de schrijver erg gemakkelijk bepaalde opvattingen bij de andere partij als *adiaphora* te willen beschouwen. Wanneer er werkelijk gesproken moet worden over verschillen en eenheid is het voor het proces wezenlijk dat ieders opvattingen ter discussie kunnen staan. Anders is er, getuige de geschiedenis, weinig basis voor gespreksresultaten.

Wie beslist

Een andere boeiende bijdrage (Eddy van der Borgh; systematicus Amsterdam) wierp de vraag op: wie beslist er over universaliteit en particulariteit? Die vraag doemt bijvoorbeeld levensgroot op in de ontmoeting met allerlei niet-westerse Jezus-interpretaties. Het antwoord dat Protestantten altijd hebben gegeven op die vraag - dat de Schrift beslist - voldoet in een globaliserende leefomgeving niet meer. Ook Christenen in Afrika lezen de Bijbel en willen gehoorzaam luisteren naar het zelfgetuigenis van de Schrift, maar komen daarin tot een andere interpretatie dan we in het westen gewoon zijn.

wellicht is dit een typisch protestantse benadering van het probleem

En wellicht is dit een typisch protestantse benadering van het probleem. Aangezien Protestantten de neiging hebben eenheid in verscheidenheid te laten prefereren boven verscheidenheid in eenheid. Toch is daarmee niet alles gezegd, omdat katholiciteit niet alleen gaat over eenheid, maar ook over de normatieve vraag wat acceptabel is binnen de gevarieerde eenheid. De vraag naar wie beslist, is daarmee een vraag naar autoriteit en macht. In het licht van deze discussie is het begrijpelijk dat er binnen de PKN stemmen opgaan om terug te keren naar een bisschopsambt. In deze bijdrage werd wel duidelijk hoe belangrijk het is een antwoord te hebben op de vraag 'wie beslist'. En het antwoord werd gezocht in de richting van de kerk gebaseerd op haar katholiciteit. Terecht dat daarmee de vraag opkwam naar wat dan de kerk is. De katholiciteit van de kerk blijft altijd staan onder de schaduw van het kruis, een katholiciteit waarin de heilheid en volheid gebroken is vanwege de overblijvende verschillen. Ook is het daarmee goed expliciet aandacht te besteden aan de feilbaarheid van de kerk.

Slot

De gebrokenheid van katholiciteit doet pijn, maar mag niet betekenen dat we blijven steken in onze eigenheid. Juist de confrontatie met de particulariteit van anderen kan behulpzaam zijn om de eigen beperkte visie in te zien en te overstijgen. Of zoals Vanhoozer het zegt: 'Je hebt vele uitleggers nodig om het ene Woord van God in al zijn volle glorie en waarheid te horen'.

Marinus Beute is als AIO verbonden aan de Theologische Universiteit te Kampen en doet onderzoek naar de persoon van de prediker in het preekproces.

Reine, zuivere godsdienst...

Openingswoord voor de behandeling van 'zending en hulpverlening' op vrijdag 18 april 2008 door de preses van de Generale Synode.

A. de Snoo ■

Naar aanleiding van het lezen van Jakobus 1:19-27 met de focus op vers 27:

Voor God, de Vader, is alleen dit reine, zuivere godsdienst: weduwen en wezen bijstaan in hun nood, en je in acht nemen voor de wereld en onberispelijk blijven.

Mooi, als je mensen tegenkomt die bevroegen zijn. Die gaan voor hun vak.

Je ziet het bij onze missiologen: C.J. Haak, eerder M.K. Drost en D.K. Wielenga.

De laatste zei het graag: 'Alle theologie is missiologie. Hier gaat het uiteindelijk om!'

Nu, ze bevinden zich in goed gezelschap. Want wat lezen we bij Jakobus?

Niet maar: godsdienst houdt óók in dat je omziet naar je naaste.

Maar: "voor God, de Vader, is alleen dit reine, zuivere godsdienst: weduwen en wezen bijstaan in hun nood."

Mat andere woorden: wat je verder ook allemaal doet, wat je ook allemaal 'neerzet' voor God (bidden, zingen, bijbellezen, bijbelstudie, naar de kerk gaan en noem het allemaal maar op), als dát er aan ontbreekt wordt God niet gediend.

Dan kom je niet voor Hem met reine, zuivere godsdienst.

Die woorden 'rein en zuiver' begrijp je te beter als je bedenkt dat Jakobus schrijft aan christenen uit de Joden. Jaren opgegroeid bij de tem-

peldienst. Waar je alleen met offerdieren mocht komen waar niets aan ontbrak. Zo liet je pas goed zien wat God je waard is.

Uit Jakobus' schrijven blijkt dat er nog al wat mis was onder de Joden die om hun overgang tot het christelijk geloof her en der verstrooid waren geraakt. Terwijl menigeen al snel weer een aardig bestaan wist op te bouwen (welva- rend zelfs), leefden anderen in armoede.

Maar echt zó: enerzijds, anderzijds. Naast elkaar. Niet mét elkaar. Niet samen delend.

Tegen die achtergrond schrijft Jakobus (aan christenen dus): je kunt wel je mond vol hebben over God, maar wat is het waard als uit je daden blijkt dat je God helemaal niet kent?

God die zich immers heeft geopenbaard als vader van wezen en rechter van weduwen.

Jakobus gebruikt in 1:27 hetzelfde woord als in Luk. 1 voor God wordt gebruikt. In de lofzang van Zacharias. 'Lof voor de God van Israël, zoals Hij naar ons heeft willen omzien.

'Omzien', staat daar. Hier is het vertaald met bijstaan.

Waar waren wij, waar bleven we, als God niet naar ons had omgezien? We zouden reddeloos verloren gaan, allemaal. Dan kun je het als navolgers van God toch niet maken, zelf aan anderen voorbij te zien!

Jakobus noemt wezen en weduwen. Tot en met kwetsbaar. Soms kon een weduwe door een nieuw huwelijk in de familie van haar man verder op een veilige, verzorgde plek. Ook keerden er wel terug naar het ouderlijk huis. Maar als één van die dingen niet mogelijk was, wachtte deze vrouwen een moeilijk, bitter bestaan. Net als wezen als ze niet door hun familie werden of konden worden opgenomen. Helemaal van de gunst van anderen afhankelijk. Zelfs voor de meest elementaire levensbehoeften.

Het was niet voor niets dat de Here in zijn wet zijn volk bij herhaling juist op wezen, weduwen en vreemdelingen wees. Als bij uitstek mensen waar ze zich verantwoordelijk voor moesten weten. Vreselijk heeft Hij dan ook bij monde van zijn profeten getoond tegen al die groten en rijken in Israël, die van de kwetsbaarheid van deze groepen alleen maar misbruik maakten: wel voor ze willen zorgen, maar er moet dan wel wat tegenoverstaan. Terwijl ze het zelf helemaal moesten hebben van Gods

omzien naar hen, maakten ze anderen tot knechten, goedkope arbeidskrachten...

Een paar jaar geleden verscheen bij toen nog het GSEV het boek: *De Wereld een Dorp*. Over globalisering. Over de wereld die steeds kleiner wordt. Wat een mogelijkheden om kennis te nemen van wat wereldwijd gebeurt. Om kennis te delen. Bijvoorbeeld op medisch gebied.

Mooi! Wat een mogelijkheden om te communiceren. Met verre familie. Of met werkers in Gods koninkrijk aan het andere eind van de wereld. Wat een kansen om op tijd hulp te vragen en te verlenen. Wat een kansen voor de economie. Wereldhandel, welvaart...

Maar dan moet meteen ook eerlijk de andere kant in beeld komen. Namelijk dit: terwijl hier voor velen de welvaart tot ongekende hoogte is gestegen, er elders miljoenen in heel andere omstandigheden leven. Weet u dat er elke dag 34.000 kinderen van onder de 5 in armoede sterven? Weet u dat 80% van de welvaart in handen is van 20 % van de wereldbevolking? Ieder begrijpt: u en ik veranderen dat niet zomaar.

Maar mogelijk dat ook óns werk hier er iets toe mag bijdragen dat op verschillende plaatsen in de wereld op zijn minst wordt gestreefd naar *gelijke kansen* ook voor verre naasten van ons. Dat in plaats van misbruik te maken van hun kwetsbaarheid, hun bestaan wordt beschermd door goede afspraken op het gebied van werktijden, werkomstandigheden, veiligheid, sociale voorzieningen.

“hoe mooi en nuttig het ook mag zijn, je als synode bezig te houden met een nieuw kerkboek, een nieuwe kerkorde, een nieuwe kerkelijk organisatie - hebben wij wel iets begrepen van wat godsdienst van wat godsdienst is, als het bekendmaken van Gods Naam en het delen van Zijn liefde ons niet bóven alles gaat?”

Laat dit vooral duidelijk zijn: hoe mooi en nuttig het ook mag zijn, je als synode bezig te houden met een nieuw kerkboek, een nieuwe kerkorde, een nieuwe kerkelijke organisatie - hebben wij wel iets begrepen van wat godsdienst is, als het bekendmaken van Gods Naam en het delen van Zijn liefde ons niet bóven alles gaat?

Broeders, na alles wat u deze week thuis of elders al hebt gedaan, wacht u hier weer een heel program. Maar vergeet niet: een móói program! Dankzij Hem die naar ons omzag, in dienende liefde mogen omzien naar je naaste. Dat dat in al onze besluitvorming dezer dagen herkenbaar mag zijn!

Ds. Arie de Snoo is predikant van de Gereformeerde Kerk te Leiden en op dit moment preses van de Generale Synode-Zwolle-Zuid.

HOOFDREDACTEUR:

Prof. Dr. B. Kamphuis, coördinator 'Achtergronden'

EINDREDACTEUR:

Dr. A.L.Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Dr. E.A. de Boer, coördinator 'Meditatief', Drs. I.D. Haarsma, Prof. Dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten, coördinator 'Kerkelijk leven' en 'Wandelen met God', Prof. dr. S. Griffioen, J. Westert, coördinator 'Samenleving'.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, coördinator 'Opvoeding en onderwijs', J.M. de Jong, rubriek 'Kunst', Ds. G. Riemer, coördinator 'Van binnen naar buiten', Dr. J. Smelik, rubriek 'Kerk en muziek', Drs. H. Veldman, rubriek 'Kort historisch'.

BESTUURSLEDEN STICHTING

DE REFORMATIE:

A. Verhoeff (voorzitter), Drs. B. Bos (secretaris), F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per post via bovengenoemde postbus.

Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv. Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient 1 maand voor aanvang van het nieuwe abonnementsjaar schriftelijk of per e-mail te geschieden (voor 1 december).
Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom verkrijgbaar bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en slechtzienden.
Tel. (0341) 565499.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Dakloos

Deze keer wil ik wat citeren uit *De Riepe*. Geen theologisch tijdschrift, maar een straatmagazine voor Noord-Nederland, dat verkocht wordt door dak- en thuislozen. Ik kan het niet over mijn hart verkrijgen om de straatverkoper te passeren zonder er een te kopen. Nou ja, elke maand één exemplaar. Ik hoef geen stapels van hetzelfde nummer.

T. Groenveld ■

Dak- en thuislozen. Mensen waar we misschien met een boogje omheen lopen. Toch wel je naaste op straat, al lijkt hij/zij in een andere wereld te leven.

De sociaal-psychiatrisch verpleegkundige Gerard Lohuis schrijft over ene Willie, die op de weg uit de goot tegen de bureaucratie oploopt:

“Het leven heeft hem getekend. De sporen van verslaving getuigen van een vernietigende werking die de drugs op zijn lichaam hebben achtergelaten. Zijn kinderen zijn bij zijn ex-vrouw en de familie heeft het vertrouwen in hem op een laag pitje gezet. Anderhalf jaar geleden is hij door een vasthoudende hulpverlener in het zuiden van het land voor de dood weggehaald. Willie wist niet meer dat hij leefde, zo zeer was hij in de war en bedwelmd door de middelen. Hij zwierf met een ernstige longontsteking over straat en was volkomen paranoïde. Hulp wilde hij niet accepteren, maar de verpleegkundige bleef hem hinderlijk achtervolgen en op hem inpraten om het ziekenhuis in te gaan. Om maar van het gezeur af te zijn, zo zou Willie later verklaren, ging hij op een kwade dag maar met de verpleegkundige naar het ziekenhuis, waar bleek dat hij erg verzwakt was en niet lang meer zou leven wanneer hij niet zou blijven. ‘Toen ging bij mij de knop om, want ik wilde nog niet dood, al wist ik ook niet meer hoe je als fatsoenlijk mens behoorde te leven’, was zijn nuchtere commentaar bij de arts. De omgeving vertrouwde het eerst niet zo, maar toen bleek dat Willie voor het eerst sinds lange tijd zijn ziekenhuisafspraken nakwam, op tijd verscheen bij instanties om zijn schulden aan te pakken en voorzichtig toenadering zocht tot zijn kinderen,

leek het een serieuze poging om zijn leven op de rails te krijgen.

Hij gebruikt geen drugs meer - anders geeft zijn lichaam het op - en een eerste stap in de richting van herstel is gezet. Maar dan begint de ellende pas, omdat alles zo goed geregeld is. De medewerker van de belastingdienst meldt dat de drie maanden eerder ingevulde aanvraag voor huurtoeslag is verdwenen. Het kost Willie en mij drie mislukte pogingen (‘Ach meneer, het duurt normaal zes weken, dus het kan nog niet geregeld zijn’), maar bij de vierde poging lukt het ons om de ambtenaar duidelijk te maken dat de fout toch echt bij de belastingdienst zit. Een technisch mankement is debet aan het zoekraken van het formulier. Voorlopig kan hij fluiten naar zijn huurtoeslag, hoezeer hij er ook recht op heeft. Sinds hij weer een eigen huis heeft, weten alle oude schuldeisers hem te vinden. Dat laatste is bijna een reden om maar verslaafd te blijven, want de bedragen - inclusief vonnisgeld, toeslag deurwaarders met daarbij de opgelopen rentekosten - maken de schuld tot het viervoudige van het oorspronkelijke bedrag. De bureaucratie kost geld; de deurwaarder verdient eraan, de rechtbank dient betaald te worden, en ga zo maar door. Maar Willie krijgt het Spaans benauwd, want de regeling die hij met de Kredietbank heeft getroffen om de schuldeisers af te betalen loopt gevaar, wanneer de belastingdienst haar verplichtingen niet nakomt. Vier maanden huurtoeslag ontberen is gewoon teveel.”

Gelukkig krijgt Willie hulp van de sociale dienst.

“Het geld zal overgemaakt worden op zijn rekening. Willie is dolgelukkig en heeft

daarom vandaag, de dag waarop het geld op zijn rekening overgemaakt is, zijn kinderen uitgenodigd. Hij heeft ze een cadeautje in het vooruitzicht gesteld. Hij is met zijn kinderen naar de pinautomaat gegaan om het geld te innen. Tot zijn schrik weigert de automaat de eerste keer uit te betalen, en ook de tweede keer komt er niets te voorschijn. 'Ik ging door de grond', zei hij later tegen me. 'En nog niet eens omdat het geld er niet was, maar veel meer omdat ik het vertrouwen bij mijn kinderen weer eens

beschaamd had. De tranen krijgen de vrije loop.

Willie wil zo dolgraag weer vader zijn, burger worden, van zijn schulden af, een gewoon leven leiden, maar het zit hem niet mee. Ik kijk hem aan en zeg dat het toch echt niet aan hem ligt. De weg terug, weg uit de goot, is een lange."

Ds. Tonnis Groenveld is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk te Uithuizen en woont te Roodeschool.

Persberichten

GH organiseert symposium 'spiritualiteit van de leraar'

Wat inspireert leraren? Welke rol speelt geloof in je werk?

Op woensdag **11 juni** vindt op de Gereformeerde Hogeschool het symposium 'Spiritualiteit van de leraar' plaats. Het symposium is bedoeld voor iedereen die betrokken is bij christelijk basis- en voortgezet onderwijs en bij lerarenopleidingen. Het symposium wordt georganiseerd door het lectoraat Morele Vorming en de Educatieve Academie van de GH.

De persoon van de leraar is cruciaal voor goed onderwijs. Maar wat inspireert leraren? En welke spiritualiteit is kenmerkend voor leraren in het christelijke basis- en voortgezet onderwijs? Op deze en andere vragen wordt ingegaan tijdens het symposium.

Dr. Bram de Muynck (lector Driestar Educatief) houdt tijdens het symposium een lezing over spiritualiteit in de christelijke onderwijspraktijk. De Muynck doet dat naar aanleiding van zijn onderzoek naar spiritualiteit bij reformatorische en gereformeerde leerkrachten in het basisonderwijs. Ook wordt een lezing gegeven door John van Dyk (Senior Member Alta Vista Educational Services) over hoe spiritualiteit de identiteit van de leraar, de lespraktijk en de christelijke school kan versterken. In zijn lezing komen vragen aan de orde over doel en context van spiritualiteit, over roeping en over professionele ontwikkeling. Tijdens een 6-tal workshops worden diverse thema's op het gebied van spiritualiteit en werk verder uitgediept. Het symposium start om 13.15 uur en duurt tot 21.00 uur.

Voor meer informatie of aanmelding kunnen belangstellenden kijken op **www.lectoraatmorelevorming.nl** of contact opnemen met mevrouw J. Faber, secretaresse Lectoraat Morele Vorming via 038-4255542. De kosten bedragen € 125,- per deelnemer (voor grote groepen geldt een korting).

Werkgezelschap Nieuwe Testament

Aan de Theologische Universiteit in Apeldoorn functioneert sinds 1999 het Werkgezelschap Nieuwe Testament. De leden zijn theologen die tijdens hun studie als hoofd- of bijvak voor Nieuwe Testament kozen. De leden komen uit de CGK, de GKV en de NGK. Twee keer per jaar houden we een studiedag (op maandag, van 9.30-14.00 uur) in Apeldoorn. Regelmatig presenteert een lid de resultaten van een scriptie. Ook bespreken we boeken en artikelen. Door de tijd heen komt het hele veld van het Nieuwe Testament aan bod. Het doel van ons werkgezelschap is vooral om elkaar te stimuleren bij de studie. Per keer zijn er 10-15 leden aanwezig. De contributie bedraagt € 5,- per jaar. Heb(t) u/jij belangstelling om met ons mee te studeren of wil(t) u/jij meer informatie? Stuur dan een berichtje naar de secretaris: M. Visser, Van Houtenwei 1 (tot en met juli, daarna Kroonlaan 1, 8071 WE Nunspeet), 9248 SC Siegerswoude, T 0594-642369, E martvis@solcon.nl.

Zendtijd voor kerken

Op D.V. zondag 15 juni 2008 wordt er om 17.02 uur via Radio 5 een kerkdienst uitgezonden vanuit de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt, de 'Icht-huskerk', te Den Haag-Centrum/Scheveningen. Voorganger is drs. J.M. (Kim) Batteau, die preekt over het 'wij-gevoel' in Nederland. Musici uit deze gemeente begeleiden de samenzang in deze dienst.

Samenkomsten Vlieland

Op Vlieland zullen dit jaar samenkomsten van de Geref. kerk (v) gehouden worden op de zondagen van 29 juni t/m 17 augustus 2008 in de Nicolaaskerk van de PKN-gemeente op Vlieland.

De aanvangstijden zijn:

Ochtend : 08.15 uur

Middag : 16.30 uur

Nadere informatie kunt u inwinnen bij:

J.J. Pomp, Boeg 38

9733 EL Groningen

Telefoon: 06-3069 8354

Zwolse zaken (7)

Indrukken van een synodelid

Al was het dat ik de taal van de Engelsen sprak...

W. Tiekstra ■

Buitenlandse gasten

De lang van te voren aangekondigde buitenlandweek is aangebroken. De preses heeft ons per mail nog een aantal instructies gegeven. We willen de gasten op gepaste wijze ontvangen. Aan de ene kant betekent dat strak in het pak. Aan de andere kant 'topless'. Met dat laatste bedoelt hij zonder laptops. Je kunt aan alles merken, dat onze preses niet erg gecharmeerd is van synodeleden waarvan hij alleen maar het hoofd ziet. De rest verborgen achter opengeklapte schootcomputers. De reden die hij aanvoerde, was dat onze buitenlandse gasten er niet van houden. Maar wie schetst onze verbazing toen wij 'topless' kwamen? Tal van gasten hadden tot zeer geavanceerde laptops voor zich geïnstalleerd...

Tijdens deze vier dagen durende 'week' zijn 29 afgevaardigden van zusterkerken en kerkelijke contacten uit het buitenland aanwezig. Daarnaast een groot aantal Deputaten Betrekkingen Buitenlandse Kerken (BBK). Verder zien we regelmatig gasten op de publieke tribune. Dat heeft ook te maken met de onderwerpen die we met onze gasten willen bespreken.

De voertaal is officieel het Nederlands. Maar in de praktijk blijkt het Engels te zijn. We zingen uit het Book of Praise. We lezen vrijwel steeds uit de New International Version. Er wordt zowel in als buiten de vergadering Engels gesproken. Hoewel Engels? Ik hoor die taal met Amerikaanse, Keniaanse en Zwolse accenten. Speciale vermeldingen voor een gast uit Suid-Afrika die het Suid-Afrikaans bezigt en een uit New-Zeeland die het Nederlands hanteert.

In totaal beluisteren we in deze dagen 18 sprekers die ook allemaal beantwoord worden. Allemaal betuigen zij hun verbondenheid met ons door het geloof in de Heer Jezus Christus. Ook bidden zij om de zegen van God over ons kerkelijk leven en over ons werk als synode. Tal van de sprekers introduceren de kerken die zij vertegenwoordigen met een stukje geschiedenis. Het gaat vaak om kleine kerken in een gesecculariseerde samenleving. Maar alle worden zij door de liefde van Christus gedreven om missionair bezig te zijn. In het land zelf,

maar ook tot ver in het buitenland. Zo verlangt een Koreaanse afgevaardigde ernaar een zending naar Amsterdam te kunnen zenden. Over en weer worden de broeder- en zustergroeten overgebracht.

Balans als interim-statement

Toch gaat het deze synode wat anders dan anders. Niet alleen doordat nogal wat buitenlandse afgevaardigden hun zorg uiten over de ontwikkelingen binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland. Maar vooral ook doordat - volgens synodebesluit - die afgevaardigden adviserende stem hebben gekregen. Zij worden nadrukkelijk uitgenodigd mee te doen in de discussie over een tweetal, eigenlijk een drietal, rapporten.

Op donderdagavond spreken we over het meerderheids- en minderheidsrapport van de Deputaten Kerkelijke Eenheid (DKE). Deze rapporten hebben betrekking op de "Balans van het gesprek tussen DKE en de Commissie Contact en Samenspreking (CCS) over de binding aan de belijdenis". (De CCS is om zo te zeggen het deputaatschap DKE van de Nederlands Gereformeerde Kerken.) Volgens de meerderheid is de kwestie van de binding aan de belijdenis niet langer een blokkade voor verder en intensiever contact in de vorm van gesprekken gericht op kerkelijke eenheid. De minderheid vindt dat een brug te ver. In de bespreking vragen Nederlandse afgevaardigden of het verschil tussen meerderheid en minderheid echt zo groot is, dat dit tot twee rapporten moest leiden. Afgevaardigden uit het buitenland kiezen nadrukkelijk voor het minderheidsstandpunt. Dat wordt onder andere ingegeven door de openstelling van de ambten van ouderling en predikant voor vrouwen in de Nederlands Gereformeerde Kerken.

Man/Vrouw in de kerk

Hier ligt meteen de aansluiting bij het onderwerp van vrijdag. Het rapport M/V in de kerk. In opdracht van de Generale Synode van Amersfoort-Centrum 2005 heeft een deputaatschap de vragen en problemen die de kerken signaleren rond het thema 'vrouwen in de kerk' in kaart gebracht. Een uitvoerig en zeer lezens-

waardig rapport. Een groot deel daarvan bestaat uit het verslag van een empirisch onderzoek. Ook is in kaart gebracht hoe tal van kerken in binnen- en buitenland met dit onderwerp zijn omgegaan. Heel interessant vind ik het gedeelte over de verschillende manieren van argumentatie vanuit de Bijbel. Graag zou ik daar meer over willen schrijven, maar dan zou de limiet van de kopij ver overschreden worden. Op de achtergrond speelt de zaak van de hermeneutiek.

Daarover gaat het uitvoerig in de discussie. Buitenlandse afgevaardigden waarschuwen ons nadrukkelijk voor het invoeren van een nieuwe hermeneutiek. Zij wijzen daarbij op hoe het in andere kerken is gegaan. Met de acceptatie van een nieuwe hermeneutiek werd de weg geopend naar de vrouw in het ambt. Maar wat is nu precies hermeneutiek? Ik doe een poging. Het gaat om de vraag hoe ik de Bijbel lees en hoe ik wat ik lees naar vandaag toe vertaal. Het gevaar dat genoemd wordt, is dat niet langer de Schrift de Schrift uitlegt, maar dat de huidige cultuur een beslissende stem krijgt. Feitelijk is het gezag van de Bijbel als Woord van God in geding.

Al met al is het een boeiende discussie. Waar de een het verschijnen van dit rapport al afwijst, blijkt een ander juist blij te zijn dat het onderwerp ter sprake wordt gebracht. Dezelfde kwestie is onder andere in Kenia aan de orde. Hoe voorzie je in de ambten als een gemeente voor 90% uit vrouwen bestaat en van de 10% mannen er meerdere twee of meer vrouwen hebben? Veel sprekers wensen ons veel wijsheid van de Heilige Geest toe bij het vervolg. Deputaten stellen voor drie sporen te volgen. Een theologisch wetenschappelijke studie naast een gemeentebrede bezinning en het bekijken of er ook ruimte is voor praktische besluiten. In een vervolgbespreking zal de synode daarover tot een besluit moeten komen.

Besluiten

Bij de bovengenoemde onderwerpen zijn er geen besluiten gevallen. Bij veel zaken die op de tafel van de synode liggen, zitten we nog in de oriënterende fase. Er worden veel vragen aan de verschillende deputaatschappen en commissies gesteld die om een beantwoording vragen. Toch nemen we deze week heel wat besluiten. Besluiten over de voorstellen van deputaten BBK. Ik noem een paar belangrijke. Maar voor ik het vergeet: er is een eervolle vermelding, een felicitatie en applaus voor zr. Gretie Enter-Hendriks. Zij is al meer dan tien jaar aan het secretariaat verbonden.

De deputaten moeten de zusterkerkrelatie met 29 bij name genoemde kerken onderhouden om van elkaar te leren, elkaar te ondersteunen en samen de naam van Christus, de Heer van de kerk, te prijzen. Daaronder voor het eerst de Reformed Church of East Africa (in Kenia). Er moet gewerkt worden aan het tot stand komen van een zusterkerkrelatie met een drietal kerken: 1. De Orthodox Presbyterian Church (OPC) in Noord-Amerika; 2. De United Reformed Churches in North America (URCNA); 3. De Igreja Presbiteriana do Brasil (IPB). Ook moeten er contacten worden onderhouden met nog eens 28 bij name genoemde kerken (groepen) en instellingen in het buitenland. Al met al een omvangrijke taak voor deputaten. Die taak wordt een beetje verlicht doordat een drietal contacten (2 op Sri Lanka en 1 in Brazilië) van de lijst worden afgevoerd. Daarnaast hebben deputaten bemoeienis met de Internationale en Europese Conferentie van Gereformeerde Kerken (ICRC en EuCRC). Toch wel handig dat vrijwel ieder zich verstaanbaar weet te maken in de taal van de Engelsen.

Hoogtepunt

Als u mij vraagt wat voor mij deze week het hoogtepunt is, dan is dat niet het weerzien met een predikant uit Kenia die alweer jaren geleden in Berkel en Rodenrijs in de diensten is voorgegaan. Hoewel dat een dubbel feest van herkenning is. Maar dan wijs ik op het feest van vrijdagmorgen. De dagopening wordt opgeluisterd door een optreden van The Swinging Kids van de Gereformeerde Basisschool 'De Schatgravers' in Zwolle. Zij zingen van oorsprong Engelse teksten in het Nederlands! Hun zingen gaat gepaard met heel wat lichaamstaal. Eerlijk gezegd houd ik het daarbij niet droog. Echt ontroerend mooi. Het is een prima introductie van het onderwerp man/vrouw in de kerk. Vooral als je m/v leest als moeder/vader. Deze meisjes en jongens hebben de liefde voor God allereerst van hun moeder en vader geleerd. De dagopener wijst erop dat het bij hem ook zo is gegaan. Zo gaat het in heel de wereld. De kinderen zingen hartstochtelijk over God die overal dezelfde is en alle talen spreekt. Samen met hen zingen we: 'Heer, U bent mijn leven, de rots waarop ik sta'. Met in het vierde couplet die duizend wegen, waarlangs God samenbrengt en uitzendt. Het is echt buitenlandweek.

Your reporter, Wiebe Tiekstra

Correctie Zwolse zaken 6

In 'Indrukken van een synodelid', nr.34, d.d 31 mei is een fout geslopen. Zie daarvoor onder het kopje 'Wadlopen'. De laatste zin moet zijn: '...kunnen er besluiten worden genomen'.

KOSTBAARHEDEN

vertrouwd verzekerd

Weet u wat een
avondmaalstel waard is?
Donatus wel.

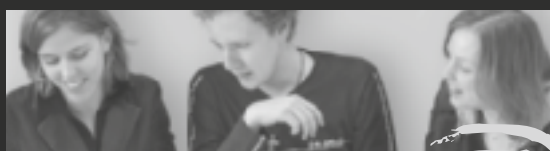
speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700

EVANGELISCHE TOERUSTING SCHOOL

naar VERDIEPING

Voor iedere christen die de **bijbel** beter
wil leren **kennen** en **begrijpen**
biedt de EBS een **aantrekkelijke** cursus:
de Evangelische Toerusting School (ETS)

De ETS behandelt op systematische wijze bijbelboeken
en thema's. U kunt de lessen volgen in vrijwel elke
regio van het land, één zaterdag of twee avonden
per maand. U kunt als kennismaking een proefles volgen.

Evangelische Toerusting School

Voor informatie: bel 0318-69 65 65,
mail naar ebs@che.nl of kijk op www.ebs-edc.nl

uit de kerken

Assen-Marsdijk - beroepen: R.A. Schipper te Drachten-Nijega
Gramsbergen - beroepen: K.A. v.d. Meer te Loppersum i.c.m.
Westeremden

Enschede-Noord - beroep aangenomen: (tweede predikants-
plaats) - G.F. Overweg te Schildwolde

Heerenveen - beroep aangenomen: P. Groen te Assen-West

lied van de week

Voor zondag 15 juni a.s. is er geen liedbespreking. Lied 310 uit
het Liedboek: 'Bewaar ons, Here, bij uw woord' is besproken
geweest in *De Reformatie*, jaargang 81, nr. 33. Zie daarvoor
www.dereformatie.nl ->archief->naar het nieuwe register